

התעטפות בטלית גדולה בליל שבת

הרב רצון ערוסי

מנהג יהודי תימן שכל המתפללים בבית הכנסת, קטנים כגדולים, מתעטפים בטלית גדולה בכל התפילות, לרבות ערבית. זאת ועוד. בלילי שבתות וימים טובים, נהגו להתעטף בטליתות מיוחדות, והיו יוצאים מבתי כנסיות והולכים לבתייהם כשהם עטופים בטליתותיהם כמלאכי ה'.¹

משעלו יהודי תימן לארץ, החלו רבים מהם שלא לקיים מנהגם זה, בשל השפעת העדות השונות. כידוע מנהג אצל יהודי אשכנז אפילו בתפילת שחרית, שהרווקים אינם מתעטפים בטלית גדולה אפילו בתפילת שחרית.² ואילו בתפילת מנחה וערבית, לרבות לילי שבתות וימים טובים, ולמעט ליל יום הכיפורים,³ אפילו יהודי ספרד אינם מתעטפים בטלית גדולה. מן הראוי, אפוא, להתחקות אחר שורשי המנהג יהודי תימן, והתייחסות מקורות ההלכה אליו. יש לבדוק מבחינה הלכתית את החובה להתעטף בטלית גדולה, את האפשרות להתעטף בטלית מצויצת בלילה, וגדרי כבוד השבת.

א. החובה להתעטפות בטלית גדולה

הרמב"ם הגדיר את חיוב מצוות ציצית כך:

והיאך חיוב מצות הציצית? כל אדם שחייב לעשות מצוה זו, אם יתכסה בכסות הראוי לציצית - יטיל לה ציצית, ואחר כך יתכסה בה. ואם נתכסה בה בלא ציצית - הרי ביטל מצות עשה.⁴

* מאמר זה נכתב כבר בשנת תשמ"א, והיה אמור להתפרסם באחד מכתבי העת המפורסמים, אלא שהזמן חלף ועבר, ופרסומו נדחה, ולכן ראינו לנכון לפרסמו כעת כמות שהוא, למעט תוספות קלות, בשל חיוניותו, כי עדיין לא נס ליחו. זאת בגלל החשיבות הרבה לזרו ולקיים מנהג מקורי זה בארץ הקודש, בחינת מעלין בקודש ואין מורידין.

1 ר"י ספיר, אבן ספיר, חדרי תימן, פרק כח; ר"י קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשכ"א, עמ' 4-5, ושם בהערה 5. השווה עם אבן ספיר. וראה עוד הר"י צובירי, סידור כנסת הגדולה, חלק א, תל-אביב-יפו תשל"ו, עמ' שלו.

2 עיין משנה ברורה, סימן יז, ס"ק י, בשם דרשות מהרי"ל.

3 עיין רמ"א, הגה, סימן חי, סעיף א.

4 הלכות ציצית, פרק ג, הלכה י.

מקור פסק הרמב"ם הוא בתלמוד בעניין מלאכא וקטינא, שתמהו שם: "ענישתו אַעֲשֶׂה?! " (מנחות מא ע"א). והתוספות ושיטה מקובצת שם הוסיפו שתי מילים: "ענישתו אעשה כי האי?!". כלומר, מצוות ציצית שונה משאר מצוות עשה, ואין מענישים על ביטולה. ופירשו התוספות שם את הטעם לאי הענשת מי שאינו מקיים את המצווה: "שאיין אדם חייב לקנות טלית המחוייב, אם אין לו. אבל עשה גמור, אפילו בית דין שלמטה מכין אותו עד שתצא נפשו".

כדי להבין את ייחודה של מצוות עשה זו, נעיינ בדברי בעל ספר החינוך:

ודע שאע"פ שאין חיוב מצוה זו מן התורה אלא כשיש לו לאדם כסות ארבע כנפיים, כמו שאין חיוב מעקה אלא במי שיש לו גג. (ספר החינוך, מצווה שפו).

בדרך זו הלכו גדולי המפרשים, מוני המצוות והפוסקים.⁵

ואף על פי שאין אדם חייב לקנות לעצמו בגד בן ארבע כנפות ולעשות לו ציצית ולהתעטף בו, כל חכמי ישראל ממליצים לנו, ואף מעודדים אותנו, להשתדל להיות עטופים בטלית.

מעניינים דברי אבן עזרא:

והנה מצוה על כל מי שיש לו בגד בארבע כנפיים שיתכסה בו ביום תמיד, ולא יסירנו מעליו, למען יזכרו. והמתפללים בטלית בשעת התפילה, יעשו זה בעבור שיקראו בקריאת שמע 'והיה לכם לציצית'. רק לפי דעתי יותר הוא חייב להתעטף בציצית בשאר השעות משעת התפלה, למען יזכור ולא ישגה ולא יעשה עבירה בכל שעה, כי בשעת התפלה לא יעשה עבירה (במדבר טו, לט).

וגם הסמ"ג ממליץ שם:

ולא בבית הכנסת בלבד, אלא בשוקים וברחובות, ששם צריכים יותר אזהרת 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם'.

לעומתם הרמב"ם ממליץ:

אף על פי שאין אדם מחוייב לקנות לו טלית ולהתעטף עצמו בה כדי שיעשה בה ציצית - אין ראוי לאדם חסיד שיפטור עצמו ממצוה זו. אלא לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית, כדי שיקיים מצוה זו. ובשעת התפלה צריך להזהיר ביותר. גנאי גדול הוא לתלמידי חכמים שיתפללו והם אינם עטופים. לעולם יהא אדם

5 רש"י שם, ד"ה הא לא מיחייבא; סמ"ג, עשין, סימן כו; סמ"ק, סימן לא; טור, אורח חיים, סימן כד; שולחן ערוך, שם, סעיף א.

זהיר במצות ציצית, שהרי הכתוב שקלה ותלה בה כל המצוות כלן, שנאמר: "וראיכם אתו וזכרתם את כל מצוות ה' (במדבר טו, לט).⁶

הנה כי כן, מדברי הרמב"ם חמישה דברים במצוות ציצית:

- א. עיקר החיוב, שיטיל האדם ציצית רק אם הוא מתכסה בבגד בין ארבע כנפות.
- ב. לעולם יהא אדם זהיר במצוות ציצית.
- ג. אין ראוי לאדם חסיד לפטור את עצמו ממצווה זו, ולעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית.
- ד. צריך האדם להיזהר ביותר להיות עטוף בטלית בשעת התפילה.
- ה. גנאי גדול הוא לתלמידי חכמים להתפלל ואינם עטופים בטלית.

יהודי תימן נהגו כדעת הרמב"ם ואף יותר ממה שאמר, וכולם, בין הדיוטות בין חסידים, בין קטנים בין גדולים, התעטפו בטלית בכל התפילות, לרבות תפילת ערבית, וראו גנאי לכל אדם שיתפלל בבית הכנסת בלא טלית.

היטיב להגדיר זאת הר"ד משרקי ז"ל בספרו "שתילי זתים" על שולחן ערוך אורח חיים. אך לפני שניגש לדון בדבריו נאמר דברים אחדים. אם הטלית מצויצת כהלכתה, מותר לצאת בה ביום השבת ברשות הרבים. אך אם אינה מצויצת כהלכתה, אסור לצאת בה לרשות הרבים בשבת, מפני שהציצית חשובה, ואינה בטלה לבגד, וכשאינה כהלכתה, הרי היא כמשוי, ונמצא שהוא מוציא מרשות לרשות (שולחן ערוך שם, סעיפים א-ב; משנה ברורה, שם. ס"ק ג).

ונפסק שם, סעיף ג:

אם נודע לו בשבת כשהוא בכרמלית [שהרי איסור ההוצאה מרשות לרשות רק מדרבנן] שהטלית שעליו פסול, לא יסירנו מעליו עד שיגיע לביתו, דגדול כבוד הבריות.

ויש לציין שר"י קארו, בספרו "בית יוסף", על הטור אורח חיים שם, הביא בשם "תשובות אשכנזיות" שאפילו אם נודע לו רק בבית הכנסת שטליתו אינה מצויצת כהלכתה, הוא רשאי להתעטף בה בלא ברכה, אם "מתבייש לשנות מנהגו לישיב בפני הקהל בלא טלית".

6 שם, הלכות יא-יב.

ר"י קארו דחה תשובה זו, מפני שהוא סבור ש"לא דמי יושב בפני הקהל בלא טלית לפושט טליתו בשוק". כלומר, רק בשוק, בכרמלית, התיירו לו להמשיך להיות עטוף בטלית שאינה מצויצת כהלכתה ביום השבת משום כבוד הבריות, אבל בבית הכנסת לא התיירו לו מפני שהגנאי אינו גדול.

הרמ"א, בהשגתו על פסק השולחן ערוך, חלק על ר"י קארו, ואימץ את תשובת "תשובות אשכנזיות", שאפילו בבית הכנסת רשאי לישב בטלית שאינה מצויצת כהלכתה בשבת משום כבוד הבריות, מפני "שמתבייש לישב בלא טלית".

הר"ד משרקי, שרצה לאמץ את פסקי שולחן ערוך במקום פסקי הרמב"ם, מצהיר בהקדמתו לספרו "שתילי זתים", שהוא מתכוון דווקא לפסקי ר"י קארו, ולא לפסקי הרמ"א ומנהגי האשכנזים. לכן בדרך כלל הוא משמיט את השגות הרמ"א, אלא אם כן טעמו עמו.

בעניין זה, הר"ד משרקי מביא את דברי הרמ"א ומסביר מדוע עשה זאת.⁷ וזה לשונו:

א"ה [=אמר המחבר]: כתבתי דברי התשובות [=האשכנזיות] אע"פ שרבינו [=ר"י קארו] דחה אותם, משום שלדידן [יהודי תימן], דנהיגינן שלא לכנס לב"ה כלל בלתי טלית, הוי ב"ה [בית הכנסת] כשוק.

הנה כי כן, הר"ד משרקי סטה מפסיקת מחבר שולחן ערוך, שהוא כל כך אדוק לה, רק משום שלפי מנהג תימן גנאי גדול להיות בבית הכנסת בלא טלית, כגנות מי שפושט בגדו בשוק, וממה שאמר על בית הכנסת והשווהו לשוק, נמצא שגנות זו אמורה בכל התפילות ובכל אדם.

ב. ציצית בלילה

בתלמוד באה ברייתא האומרת שנחלקו תנא קמא ורבי שמעון אם נשים חייבות בציצית או פטורות ממנה, ונאמר שר' שמעון פוטר. ושאלו בגמרא: "מאי טעמא דר"ש?", והשיבו מברייתא אחרת: "דתניא. 'וראיתם אותו' - פרט לכסות לילה".

פוסקי ההלכה פסקו כדעת ר' שמעון, אך נחלקו בביאור דעתו:

הרמב"ם (הלכות ציצית, פרק ג, הלכה ז):

"חובת הציצית ביום ולא בלילה, שנאמר וראיתם אותו בשעת ראייה".

ופירש דבריו בטור או"ח, סי' י"ח, שהדבר תלוי בזמן, ולא בכסות וכי בלילה אפילו בכסות יום, פטור מציצית.

⁷ סימן יג, ס"ק יא.

הרא"ש, הלכות ציצית, סעיף א :

כסות המיוחדת ללילה פטורה מציצית אפילו שלובשה ביום, וכסות המיוחדת ליום חייבת בציצית ואפילו בברכה אפילו בלילה.

ופירש דבריו בטור, שם, שהדבר תלוי בכסות ולא בזמן.

שתי השיטות הנ"ל דנות, אם לילה זמן הפטור מציצית ואם כסות לילה פטורה מציצית, אך אינן מעלות על הדעת לאסור התעטפות בטלית מצויצת בלילה.⁸

והדברים מפורשים בהרמב"ם שם, הלכה ח :

מותר לאדם ללבוש ציצית בלילה בין בחול בין בשבת ואע"פ שאינו זמנה, ובלבד שלא יברך.

והנה מה שכתב הרמב"ם שמותר להתעטף בטלית בלילה אפילו בשבת כוונתו מפורשת בהלכות שבת, פרק יט, הלכה כ :

אבל טלית המצויצת כהלכתה מותר לצאת בה בין ביום בין בלילה, שאין הציצית הגמורה משוי אלא הרי היא מנואי הבגד ומטכססיו כמו האימרא וכיוצא בה.

אך מה שכתב שמותר להתעטף בלילה בחול, מה בא להשמיענו? ר"י אבוהב סבור שאפילו כלאיים – מותר. והכ"מ, ציצית, פרק ג, הלכה ח, סבור דאע"ג דלילה זמן ציצית, מותר ללבוש בו ציצית ולא עבר משום כל תוסף.

אולם שיטת רבנו בעניין כל תוסף עדיין צריכה עיון, ולכן נראה כפי מה שהוסיף להטעים בדרישה על הטור שם, שבא לאפוקי מתפילין (הלכות תפילין, פרק ד, הלכות י-יא) :

זמן הנחת תפילין ביום ולא בלילה, שנאמר: 'ושמרת את החוקה הזאת מימים ימיים' (שמות יג, י). חוקה זו היא מצוות התפילין... מי שהניח תפילין קודם שתשקע החמה וחשכה עליו, אפילו הן עליו כל הלילה – מותר. ואין מורין דבר זה לרבים, אלא מלמדין את הכל שלא יניחו תפילין עליהן בלילה, אלא יחלצו אותן משתשקע החמה. וכל המניח תפילין לכתחילה אחר שתשקע החמה - עובר בלאו. שנאמר 'ושמרת את החוקה הזאת וגו' מימים ימימה'. (שם)

הנה כי כן, הרמב"ם סובר שיש איסור מיוחד בתפילין למי שמניחן לכתחילה בלילה מדין 'ושמרת את החוקה', ולא מדין כל תוסף. יש מי שחולקים על הרמב"ם ופוסקים כר' עקיבא שאמר שהפסוק הזה נאמר על חוקת הפסח, ולא על התפילין, ולכן הם

8 כמובן אם אין כלאיים בציצית. אך אם יש כלאיים בציצית, באנו למחלוקת ר"י אבוהב ור"י קארו בפירושו שיטת הרמב"ם. עיין בית יוסף, אורח חיים, סימן יח.

סוברים שגם הלילה הוא זמן תפילין, ורק לכתחילה אין מורין כן, שמא יישן ויפיה בהן (הגהות מימוניות שם, ס"ק י; טור, אורח חיים, סימן ל; בית יוסף שם).

ברור אפוא שהרמב"ם רוצה להשמיענו שמצוות הציצית אינה כמצוות התפילין, שהרי אינה באזהרת "ושמרת את החקה הזאת", ולכן מותר להתעטף בטלית מצויצת בלילה בין בחול בין בשבת.

אולם מצאנו שאחד מן הראשונים מסכים עם הרמב"ם בעניין זה וחולק עליו בדבר אחר. הרי"ד בתשובותיו (מהדורת ורטהיימר, ירושלים תשכ"ז, סימן קיח), סבור שהמניח תפילין בלילה עובר בעשה. ואמנם מצאנו מחלוקת בתלמוד בעניין "ושמרת": ר' אלעזר אומר שהוא מצוות עשה, ור' יוחנן אומר שהוא לאו. ופסק הרי"ד כר' אלעזר, והרמב"ם כר' יוחנן.

אך הרי"ד מפתיע בשעה שהוא אוסר להתעטף בטלית בלילה, כיון שהוא סבור שהלילה אינו זמן ציצית, והרי הוא כתפילין, וסבור שכל מי שמתעטף בטלית בלילה עובר בעשה.

שיטת הרי"ד תמוהה, שהרי כל חיליה הוא מן "ושמרת את החקה הזאת", ופסוק זה נאמר בתפילין, לא בציצית!⁹

ועוד יש לתמוה: מאחר שאין חיוב להתעטף בציצית, ורק יש חיוב להטיל ציציות בבגד בן ארבע כנפות אם מתעטפים בו, לא מסתבר לומר שאוסר להתעטף בטלית מצויצת בלילה, אלא שהאדם פטור מלהטיל ציצית בבגד בן ארבע כנפות, אם לבשו בלילה.

אולם עלינו לדעת ששיטת הרי"ד, האוסר להתעטף בטלית מצויצת בלילה, היא שיטה דחוייה, ועל כל פנים לא נתקבלה על ידי פוסקי ההלכה שבית ישראל אמוץ היום על פסקיהם. ואמנם הובאו בתלמוד דברי רב הונא, שהיוצא בשבת בטלית שאינה מצויצת כהלכתה חייב חטאת, ואף הובא טעם להלכה: "ציצית לגבי טלית – חשיבי, ולא בטלי". ובזה חילקו בתלמוד ואמרו שאדם מתעטף בכלילה ובכססיה ויוצא לרשות הרבים בשבת, הואיל וכססיה אינם כציצית ובטלית לגבי הכילה. מן הגמרות הללו פשוט שאם הציצית כהלכתה, מותר לצאת בה בשבת. במנחות שם סופר על רבינא שיצא בשבת בטליתו ונפסק החוט. ודנו שם אם היה צריך לפשוט את הטלית, משום שכבר

9 יש מקום לעיין אם ניתן להסביר את שיטתו מסוגיית התלמוד האומרת שבני מערבא היו מברכים אחר חליצת תפילין "לשמור חוקיו" (ברכות מד ע"ב; נידה נא ע"ב; ירושלמי ברכות פ"ב ה"ג). ונתבאר בירושלמי שזה דווקא למאן דאמר כי "ושמרת את החוקה" נאמר בתפילין, ולא בפסח. ואף על פי שקשה שהרמב"ם לא זכר ברכה זו, כבר הסביר בית יוסף, שהרי לפי הרמב"ם אם הניח לפני השקיעה מותר לו להמשיך בהנחתן (אורח חיים, סימן כט). לגופו של דבר, המעיין בחידושי הרמב"ם על נידה שם והריטב"א שם ועוד, יראה שיש מי שסבור שמברך גם אחר ציצית ויש אומרים כל מצוות שהוזמן גרמן.

נפסלה, והוא לה כמשוי אם לאו, משום כבוד הבריות, וחילקו בתלמוד שבכרמלית אין צורך לפשוט אותה משום כבוד הבריות.

שני המקורות התלמודיים לא מצאו לנכון להזהירנו שאסור לצאת בליל שבת אפילו בטלית המצויצת כהלכתה. משמע לכאורה שאין איסור בכך.

ואמנם בתשובות הגאונים נאמר שאסור לצאת בטלית מצויצת כהלכתה, אם אינו לובשה כצורתה (הרכבי, סימן תפד). וכן משמע לענ"ד משו"ת הרי"ף (מהדורת לייטער, סימן רצט), שהטלית המצויצת כהלכתה אינה נחשבת משוי בשבת, אך אם אינו לובשה כצורתה, הוה ליה כנושא בגד ולא לובשו. לפי זה, אם היה לובש בליל שבת טלית מצויצת כהלכתה כצורת עיטוף, הרי אף על פי שהוא לילה, ואינו זמן ציצית - מותר.

אולם הרמב"ם, שידע על תשובת הרי"ף, הביין כאילו הרי"ף אוסר לצאת בטלית מצויצת כהלכתה בליל שבת, משום שאינו זמן חיובה. לפיכך יצא הרמב"ם לדחות את שיטת הרי"ף ולהורות בהדיא שמותר לצאת בטלית מצויצת כהלכתה אפילו בליל שבת.

הרמב"ם דוחה שיטה זו בשני מקומות.¹⁰ לדברי הרמב"ם, אין להעלות על הדעת שטלית מצויצת כהלכתה נחשבת למשוי בשבת, ורק הותרה בזמן חיובה מכוח המצווה, שהרי אין מצוות עשה שאין בה כרת (כגון מצוות ציצית) דוחה שבת החמורה. כך ביאר בחיבורו. ובתשובותיו ביאר שלא תבוא מצוות ציצית ותדחה שבת, שיש בה סקילה.

הרמב"ם דוחה בהמשך תשובתו את שיטת הרי"ף, היאך עסקו בתלמוד בדין מי שקדש עליו היום (ליל שבת) והוא לבוש תפילין, "ולא הזכיר זאת בציצית, אף כי יותר מצוי בלי ספק", בעוד שלפי הרי"ף היה מתחייב חטאת.

לכן הרמב"ם מסיק שהדבר תלוי בכך ולא באדם, ואם הטלית מצויצת כהלכתה:

הרי זה בכלל בגד ותכשיטו, אשר דינו כדין הרקמה התפורה על הבגדים וכיוצא בה, ולא שמענו מעולם קודם לו ז"ל [=קודם לרי"ף] שאסור איש לצאת בציצית בליל שבת.

הנה כי כן, הרמב"ם רואה בשיטת הרי"ף (שהבין ממנה שהיא אוסרת לצאת בטלית מצויצת כהלכתה בליל שבת) כשיטה דחוויה וכדעת מיעוט, שלא נשמע מעולם מי שאסר זאת.

התייחסות דומה אנו מוצאים בחידושי ר"ן על שבת שם. הר"ן מסייע להיתר, ומאמץ לו את שיטת הרמב"ם. וזה לשונו:

10 במשנה תורה, הלכות שבת, פרק יט, הלכה כ (עייין מגיד משנה שם); תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן רכ.

הא מצויצת כהלכתה - מותר. והיוצא בה בלילה, אע"ג דלילה לאו זמן ציצית היא - מותר. דכיון שהיא מצויצת כהלכתה, הוה ליה כמלבוש, דומיא דתפילין דמותר לצאת בהן בשבת דרך הנחתן, אי לאו משום דילא מיצטרין לבית הכסא ואתי לאיתויינהו דרך ר"ה או דילמא מפסקי ליה רצועה... אבל לציציות ליכא למיחש דילמא מיפסקי, דהא מצותן דרך קביעות. וכן דעת הרמב"ם... אבל ראיתי כתוב שאין כן דעת הר"ה ז"ל, וגם הרא"ה ז"ל אינו סובר כן, אלא אסור לצאת בטלית מצויצת בליל שבת. ואני לא ראיתי כן בחידושיו, שלא כתב מכל זה כלום.

יש לתמוה על הרי"ד, שאסר במפורש בתשובותיו לצאת בטלית בליל שבת, אך בפסקיו לא הזכיר זאת. בפסקי הרי"ד על שבת, הוא מתייחס לסוגיית ציצית שאינה כהלכתה, ומקשה: מדוע הוא חייב חטאת בשבת? מאי שנא מתפילין, שאם מוציאו לרשות הרבים דרך לבישתו, פטור, אף על פי שהשבת אינה זמן תפילין (פסקי הרי"ד, שבת, ירושלים תשכ"ד, עמ' תפס-תצ). והוא מתרץ שם שדרך לבישת התפילין היא גם בחול, אבל טלית שאינה מצויצת כהלכתה "אינה דרך מלבוש בחול". והוא אומר בהמשך דבריו בעניין טלית מצויצת כהלכתה:

אלא טלית המצויצת כהלכתה והוציאה לרשות הרבים בליל שבת, לזמן דאמר לילה לאו זמן תפילין, ציצית היא, שמפני שדרך מלבושו בחול הוציאה - פטור, ואע"ג דאין מצותה בלילה.

נמצא שבפסקיו אינו רואה שיש איסור מדין שבת להתעטף בטלית מצויצת כהלכתה בליל שבת, משום שזהו דרך מלבושו בחול. ותימה שלא זכר שיש איסור להתעטף בה בלילה ואפילו בחול.

זאת ועוד. ר' צדקיה הרופא, בעל שבלי הלקט, חי סמוך לימי ר' ישעיה מטראני, ואף מצטט ממנו פעמים רבות.¹¹ והנה בשבלי הלקט, מצינו הלכות ציצית של רש"ר, רבנו שלמה זצ"ל (מהדורת ש' מירסקי, הוצאת סורא תשכ"ו), ושבלי הלקט מביא שם את דברי רש"י מבלי להסתייג מהם כלל. וזה לשונו (שם עמ' 80):

תלמוד מיכן דבלילה לפני הנר שפיר דמי להתעטף, דהא לא קתני דאסור להתעטף, אלא פטור הוא מלהתעטף. דהא לא קתני, כלומר בשעה זו בלילה פטור ובשעה אחרת חייב ביום.

כמו כן יש עדויות מגדולי חכמי אשכנז הראשונים שהש"ץ היה מתעטף בטלית בליל הכיפורים, ומן המאה ה"ט, יש עדויות שכל הקהל התעטפו בטלית בליל יום הכיפורים.¹²

11 עיין מאמרו של ר' שמואל מירסקי, "ר' ישעיה מטראני ובעל שבלי הלקט", תלפיות, כרך ט חוב' א-ב תשכ"ה, עמ' 94-109.

12 עיין במחזור לימים נוראים לפי מנהג אשכנז, מאת ד' גולדשמידט, ירושלים תש"ל, עמ' כח.

נמצא ששיטת הרי"ד בתשובתו כפי שהיא מפורשת לפנינו היא לפי שעה שיטה יחידה. מפי השמועה שמע הר"ן שגם הרו"ה והרא"ה אוסרים, אך לא ראה דבר שמאיזה חכם כתב כן. אמנם הרמב"ם מבין בדברי הרי"ף שהוא אוסר, אף שמנוסח תשובה שיש בידנו, קשה לעמוד כל כוונתו האמתית, אך דחה אותה מכול וכול.

יש לציין שר' אחא משבחא, פוסק שהדלקת נר חנוכה מתחילה משקיעת החמה ושיש להניחה בצד שמאל, כדי שתהא מזווה מימין ונר חנוכה משמאל, "ובעל הבית מצויץ בטליתו ביניהם" (שאלות, מהדורת מירסקי, שאילתא כו). נמצא שאינו חש לאסור טלית בלילה, ואינו מזכיר תפילין בשעה זו.

אף מצאנו בספר "ארחות חיים", לר' אהרן מלוניל, שהביא משם הר"פ שהוא מתיר לצאת בטלית מצויצת בליל שבת לכתחילה (ארחות חיים, סימן רפד). גם הרדב"ז בתשובותיו התיר את הדבר במפורש (חלק ג, סימן תריח; חלק ד, סימן רמד).

בהמשך דברינו עוד נשוב ונראה מדרשים שראו בהתעטפות בטלית מצווה שיש בה חיוב בשבת יותר מבחול, משום שאין בה תפילין, ולכן נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית. בהקשר זה, מעניינים דבריו של ר' אשר מלוניל, בעל "ספר המנהגות", מחכמי הראשונים סמוך להרמב"ם. וזה לשונו (תורתן של ראשונים, מהדורת אסף, ירושלים תרצ"ה, עמ' 173):

מנהג כל ישראל שלא יצא אדם בלא מנעליו ובלא טלית או בלא טרבל וגלימא, והטעם כדי שיזכור שהוא יום קדוש לאלוהינו, שלא יבוא לידי חילול שבת. ועל זה חטא מקושש, שלא נהג כמנהג הזה, ויצא בלא טלית, ולא היה עליו אות. ועל כן נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית, דכתיב: "למען תזכרו" וכו' (במדבר טו, מ).

מדבריו למדנו שכל ישראל נהגו ללבוש לבוש מיוחד לשבת, ובכלל זה טלית, ושהטלית היא אות של השבת שתמנע מלבושו חילול שבת. ומי שאינו לובש טלית בשבת - חטא הוא לו. לפי זה, מנהג לבישת טלית הוא גם בליל שבת, כשאר המלבושים, וכדי שלא יחטא.

וגם המאירי מביא את שיטת הרמב"ם בלא להסתייג מדבריו, כנראה מתוך הסכמה עמו.

לבד מזה, יש לזכור שהרא"ש והטור ושולחן ערוך, שהרבה מבית ישראל סומכים על פסקיהם, אינם סוברים שאסור ללבוש ציצית בלילה.¹³

לסיכום, ראינו עד כה שלוש שיטות:

א. שיטת הרמב"ם, והיא שיטת רוב הפוסקים, שמותר להתעטף בטלית בלילה, וגם בליל שבת, אם היא מצויצת כהלכתה.

ב. שיטת הרי"ף כפי שהבין אותה הרמב"ם, שבלייל שבת אסור לצאת ברשות הרבים בטלית מצויצת כהלכתה. וידוע מפי השמועה שגם הרז"ה והרא"ה שותפים לשיטה זו, אך הרמב"ם והר"ן דחו אותה בראיות נכוחות. לא ידוע לנו אם הם אוסרים להתעטף בטלית בכל לילה.

ג. שיטת הרי"ד, האוסר בעשה להתעטף בטלית בכל לילה, לא בחול, לא בשבת ולא בליל יום הכיפורים.

עתי נעיין בתשובה תמוהה בעניין המנהג להתעטף בלילי שבתות וימים טובים ויום הכיפורים. תשובה זו מיוחסת בטעות לר"י ג'אקטיליה, מגדולי המקובלים במאה היג.¹⁴

תשובה זו מצויה בשלמותה בספר "אגודת אזוב", לר' יצחק האזובי, ממקובלי קונסטנטינה במאה הי"ז, ופרסמה פרופ' יהודה רצהבי, בתוך ארשת ד, ירושלים תשכ"ו, עמ' 311. תשובה זו נמצאת גם בשו"ת "בית דוד", לר' יוסף דוד, מחכמי סלונקי במאות הי"ז-הי"ח (בית דוד, על ארבעה טורים, סימן ט).

כאמור, תשובה זו מיוחסת בטעות לר"י ג'אקטיליה, והיא מתייחסת במפורש ל"מה שנוהגין במקצת מקומות להתעטף בציצית בלילי שבתות ובימים טובים וביום הכיפורים".

לפי השאלה, לפני כמה מאות שנים, היו מקצת מקומות שנהגו להתעטף בטלית בלילי שבתות וימים טובים וגם בליל יום הכיפורים.

הרב המשיב שולל את המנהג הזה תכלית השלילה. לדעתו, אין למנהג זה סמך בתלמוד, ואין פוסקים שהתירוהו. ואם יש פוסק שהתיר לנהוג כן, הרי הוא דעת מיעוט ובטל לגבי הרבים האוסרים. ומה שנמצא בתלמוד, שהיו החכמים מתעטפים בציצית ומקבלים את פני השבת, הכוונה היא שעשו כן רק מבעוד יום. לדעתו, חכמי האמת והזוהר אוסרים להתעטף בציצית בלילה. לכן יש לגעור במי שנוהג כן. והוא אומר שזו היא גם דעת הרמב"ן והראב"ד.

יש לשים לב שעל אף התשובה הזאת, הרב המשיב אינו מזכיר בתשובתו את לילי יום הכיפורים. נביא מקצת מדבריו כדי לעמוד על חריפותם. וזה לשונו:

14 עיין: ג' שלום, אמת ליעקב, ספר היובל לר' יעקב פרימאן, חלק עברי, ברלין תרצ"ז, עמ' 163 ואילך; ד' תמר, קרית ספר, כרך מז, אדר תשל"ב, עמ' 323-324; מ' בניהו, דעת 5 (תש"ם), עמ' 63.

תשובה. דעו לכם משכילים ואנשי מעשה, שאותן המקומות שנהגו להתעטף בלילי שבתות וימים טובים אין להם סמך לא מן התלמוד ולא מזולתו. ואם מצאו שום פוסק שהתיר להם זה, אין הפרט נוצח את הכלל. כי הפוסקים לא זכרו דבר זה, ומי שזכר דבר מן הפוסקים לא הלך בדרך האור כלל. ובין מתעטף בו בברכה או בלא ברכה, הוא איסור גמור מפני כמה צדדים. ראשונה, מפני שיש לנו כלל בידינו מחכמי האמת כי משעת שקיעת החמה אין מתעטפים כלל בין באותם הימים בין בזולתם... וכן דעת חכמי הזוהר שלא להתעטף בו בלילה כלל. ואותם הפוסקים המתירים לא ידעו הדרך הישרה, והישרה יעקשו. ואני תמה מאותם המתירים, מאין מצאו להם סמך. כי התלמוד לא זכר זה, שהזוהר אוסר וח"ה [=וחכמי האמת] אוסרים. אם כן מאין להם היתר. ולכך ראוי לגעור למי שעושה כן. וכן דעת הרמב"ן והראב"ד. וא"ת: הרי מצינו שז"ל היו מתעטפים בערב שבת ונפקי לגבי שבת מלכתא ואמרין בואי כלה בואי כלה, ודאי כך היו מתעטפים מבעוד יום, לא שהיו מתפללים בהם ח"ו.

הרב יוסף דוד הוסיף מעט משלו על תשובה זו, המיוחסת לר"י ג'אקטילה. אחריו בא הרב אברהם אופנהיים וכתב תמצית תשובת "בית דוד", מבלי שהעיר הערה כלשהי, ורק כתב משפט פתיחה: "ובתשובת בית דוד קרא תיגר על הנוהגים להתעטף בטלית בערבי שבתות ויום טוב בתפילת ערבית" (אשל אברהם, על שולחן ערוך, אורח חיים, סימן יח), בתמצית זו הוא אינו מעתיק את ייחוסה של התשובה לר"י ג'אקטילה.

אחריו בא מהר"י, הרב יחיא צאלח ז"ל, מגדולי חכמי תימן במאה הי"ח, והעתיק בספר השאלות והתשובות שלו את תמצית תשובת "בית דוד" שמצא ב"אשל אברהם", הוסיף משפט אחד המבהיר ענין מסוים בתמצית התשובה, והוסיף: "ואין ספק אצלי שדבריו לקוחים מתשובת הר"י ג'אקטיליא ז"ל" (פעולת צדיק, חלק ג, סימן רמו). והשאלה העולה מאליה היא: מניין ידע זאת, הרי לא ראה את "בית דוד" אלא רק את תמצית התשובה ב"אשל אברהם". אפשר שידע זאת מספר "אגודת אזור", שהיה בתימן, והוא מזכירו בפירושו לסידור "עץ חיים", בסדר נפילת אפיים.¹⁵

אולם יש לציין שמהר"י אינו מביא שאלה שבגינה הוא מעתיק תשובה זו, ומהדיר חיבורו, הרב שלום יצחק הלוי ז"ל, שהוציא את שו"ת "פעולת צדיק", התרשם שהתשובה קטועה. וציין בהערותו שהתשובה מקוטעת ושהיא בניגוד למנהג יהודי תימן,

שכמעט אין יהודי בתימן נכנס לבית הכנסת בלי עטיפת הראש וציצית בכניסתו וביציאתו לביתו, בין ביום בין בלילה בין בחול בין בשבת.

ואנו נוסיף בעקבותיו שמהר"י ידוע כמי שהשתדל להגן על מנהגי יהודי תימן. לכן, תשובה מקוטעת זו, המופיעה בשו"ת שלו בלא שאלה לפניה, אומרת דרשני, ועוד נזדקק לה בהמשך דברינו.

נשוב לתשובה התמוהה, המיוחסת בטעות לר"י ג'אקטילה. תשובה זו תמוהה מחמישה טעמים:

א. המשיב שולל בתכלית השלילה, על פי הנגלה ועל פי הנסתר, את ההתעטפות בטלית בלילה, ומשמע מדבריו שמדובר בכל לילה בחול ובקודש. אולם לא בכדי הוא משמיט בתשובתו את ליל יום הכיפורים ומתעכב בעיקר על לילי שבתות וימים טובים ולילה בימי חול.

וכבר הביא "ברכי יוסף" שהאר"י ז"ל:

היה נוהר בתכלית שלא להיות מעוטף בציצית ותפילין אחר שקיעת החמה, ותיכף היה מסירה מעל ראשו בעת שקיעת החמה, והיה חושש מאד בדבר הזה.¹⁶

ואילו לגבי לילי יום הכיפורים, הוא אומר שהיה מתעטף מבעוד יום, ומשמע מדבריו שהיה נשאר עטוף בטליתו גם בלילה (שם סימן תרי"ט).

ברור שמדובר בתורת נסתר, ולא נוכל להבין את סודותיה, על שום מה יש איסור גמור להתעטף בטלית בליל שבת, מה שאינו כן בליל יום הכיפורים, ומאי שנא מטלית קטנה, שהאר"י היה ישן בה כל הלילה?¹⁷

אולם מבחינת הביקורת ההלכתית, יש קושי עצום בשיטה זו. אם שיטת הרי"ד הייתה הבסיס לה, הרי לפי הרי"ד אסור להתעטף בטלית כל לילה, לרבות ליל יום הכיפורים. ואם לפי הרי"ד, עיקר האיסור להתעטף בלילה, אך מותר להתעטף מבעוד יום ולהיות עטוף בלילה. אם כן, מה מונע מאתנו להתעטף בטלית בערב שבת מבעוד יום ולהמשיך בהתעטפות זו גם בלילה?

ואם שיטה זו חוששת למה שמיוחס לרי"ף לרז"ה ולרא"ה, הרי שאסור לצאת לרשות הרבים אפילו בטלית מצויצת כהלכתה, גם בליל שבת וגם בליל יום הכיפורים, מה שאינו כן בלילי ימים טובים או בלילי ימי חול. לפי הסבר, זה לא יועיל גם אם נתעטף בטלית מבעוד יום.

ב. מה שכתב המשיב בשם התלמוד והפוסקים, מופרך מיסודו, לאור הסקירה שסקרנו לעיל את שיטות הפוסקים והסוגיה התלמודית. גם מה שהסתמך על הרמב"ן והראב"ד, עדיין לא מצאתי אותו. יש לציין שהראב"ד אינו משיג על הרמב"ם המתיר לא בהלכות ציצית ולא בהלכות שבת.

ג. מה שהסתמך המשיב על חכמי האמת וספר הזוהר, ראוי להעיר הערות:

16 ברכי יוסף, סי' יח.

17 ברכי יוסף, סימן ח, ס"ק ז.

1. הרדב"ז, שהיה רבו של האר"י, והוא עצמו היה מקובל, התיר בהדיא להתעטף בטלית בליל שבת במצרים, ולא זכר סרך איסור לפי חכמת הנסתר.

2. הרב יעקב אבן צור, מחכמי פאס במאה הי"ח, מעיד בספרו "משפט וצדקה ביעקב", על מנהגו של אביו, שהיה מקובל (חלק ב, סימן קח). אביו, והוא בעקבות אביו, היו נוהגים להתעטף בערב שבת, אומרים שיר השירים ומתפללים ערבית, באים לביתם כשהם מעוטפים בטלית, קוראים את התיקון על פי האר"י, מסירים את הטלית וסועדים. והוא מנסה להסביר את מנהג אביו. לדעתו, מצינו סיוע למנהג זה במה במנהגם של חכמי המשנה התלמוד להתעטף בציצית ולקבל את השבת.¹⁸

כמו כן הוא מציין על דרך הסוד, שמצא בגיליון כתב יד ישן שהתורה ניתנה בשבת, וראוי לעסוק בכל התורה בשבת, ואי אפשר, ולכן יש להתעטף בטלית, שהיא כנגד תרי"ג מצוות בקבלת שבת, ובמיתתו יברחו ממנו כל המקטרגים על ששימח חתן וכלה. והוא ממשיך להביא סיוע למנהג מתורת הסוד. מדבריו קצת משמע שרק בלילי ימי חול אין להתעטף בטלית בערב.

ד. הרב חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, בספרו "דברי תורה", מעיד:

אולם עפ"י מנהגינו ומנהג רוב מאבותינו הקדושים, ורבותינו ז"ע, כל צדיקי גאליציעאן שהתעטפו בט"ג [=בטלית גדול] גם על ראשם בתפלת ערבית ש"ק ג"כ.¹⁹

לדעתו, יש סתירה ב"ספר הכוונות" להאר"י ז"ל, בין הכוונות לליל שבת לכוונות לליל יום הכיפורים בעניין ההתעטפות בטלית. והוא מנסה ליישב את הסתירה כך: לדעתו, האר"י לא פשט את הטלית בליל שבת, אלא הסיר אותה מעל ראשו והטילה על כתפיו, ותו לא מידי. יישוב זה משתמע ממה שציין המחבר את מנהג האדמו"רים בליל שבת.

הנה כי כן, ראינו שגם חכמים האמונים על תורת הסוד, אינם מקבלים כדבר המובן מאליו שיש איסור גמור להיות עטוף בטלית בליל שבת.

ה. גם התבטאות המשיב שהמתירים לא ראו אור, היא תמוהה כשחבל פוסקים, גאונים, ראשונים ואחרונים התירו בהדיא להתעטף בטלית בלילה. כיוצא בזה אנו

18 שבת כה ע"ב; שם קיט ע"א; בבא קמא לב ע"א; משנה תורה, הלכות שבת, פרק ל, הלכה ב.

19 ובשו"ת עולת יצחק, חלק א, סימן נב, אות ה, ציין שזהו מנהג הרבה אדמו"רים עד זמננו, כגון: סאטמר, בעלז, קומרנא ועוד, אף על פי שקהל חסידיהם, אפילו ביכת הכנסת שלהם עצמם אינם נוהגים, כי רק חסיד וגדול הדור ראוי לכך דוגמת ר"י בר אלעאי (אולם רבנו הרמב"ם הביא הנהגה זאת לכל יחיד ויחיד, ולא דמי לגדולי הדור בסדר קבלת שבת). אמנם רבים מחסידי קרלין וסלונים וללוב ועוד מתעטפים כל הקהל עד זמננו. וראה עוד פסקי תשובות, חלק א, סימן יח, סעיף ב (ומה שכתב שם, בהערה 13, על מנהג תימן בשם "פעולת צדיק" אינו מדויק, כי אם הגהת רש"י הלוי על "פעולת צדיק"). וראה עוד שכן ציינו על מנהג זה בילקוט יוסף, להרב יצחק יוסף, חלק ב, מהדורת תשס"ד, הלכות ציצית, סימן יח, הערה א. הלכה ברורה, הרב דוד יוסף, סימן יח, סעיף ב, ושם ס"ק ז.

מוצאים את הסתייגות מהר"ץ, שהיה אדוק מאוד בקבלה, מתשובה אחרת המיוחסת בטעות לר"י ג'אקטילה, ולפיה יש איסור גמור להפריד בקדיש בין המילים "לעלם ולעלמי עלמיה" לבין מילת "יתברך". וזה לשונו:²⁰

ואני תמיהה היאך אפשר לומר שנעלם מעיני הראשונים דברים אלו ומהפוסקים הרמב"ם והרד"א וכל בו ורבנו סעדיא גאון ורש"י והגאונים, שזכר הר"א עצמו שכולם פה אחד כתבו לומר עד עלמיה לבד.

ו. מה שהשיב וטען שאין למתירים סמך מן התלמוד ושהתלמוד לא זכר זאת, נוכל להשיב שהתלמוד לא זכר איסור, ושבאין איסור, יש למנהג זה זכר בתלמוד.

הבה נראה את דברי הרמב"ם בעניין חיוב כבוד שבת (הלכות שבת, פרק ל, הלכה ב):

איזהו כבוד? זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו וידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת, ומתעטף בציצית, ויושב בכבוד ראש מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך. וחכמים הראשונים היו מקבצין תלמידיהן בערב שבת ומתעטפים ואומרים: בואו ונצא לקראת שבת המלך.

ואמנם מקורותיו של הרמב"ם ברורים. מסופר בתלמוד (שבת כה ע"ב):

כך היה מנהגו של ר' יהודה בר' אלעאי: ערב שבת מביאים לו עריבה מליאה חמין, ורוחץ פניו ורגליו, ומתעטף ויושב בסדינין המצוייצין, ודומה למלאך ה' צבאות.

ופירש רש"י שם:

ציצית של תכלת כלאיים, אלא שמותר מן התורה.

בגמרא מסופר על תלמידיו שהיו "מחבין ממנו כנפי כסותן", כיוון שלא היו מצויצות, אף על פי שבית הלל מחייבים, סברו שיש לגזור משום כסות לילה, והגזרה היא משום כלאיים בציצית שלא בשעת מצווה, ותו לא מידי. בכל זאת, להלכה אין גזרה, ורק בלילה אסור מדין כלאיים. אבל אם אין כלאיים, אין איסור. אדרבה, כבוד שבת יש בדבר, שהמתעטף בטלית הרי הוא כמלאך ה' צבאות. והתלמוד מספר שר' חנינא "מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא, אמר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה" (שבת קיט ע"א; בבא קמא לה ע"א). אמנם העיטוף כאן יכול להתפרש בציצית, כיוון שסתם עיטוף הוא בטלית, אך הוא יכול להתפרש בבגדים נאים, כפי שפירש רש"י.

אף דרשו חכמים שהמקושש נכשל בשבת בגלל שאין מניחין תפילין בשבת. לכן נאמר למשה: "צא וברור להם מצוה אחת שיהיו נוהגים בה בשבתות ובימים טובים, זה מצות ציצית" (תנא דבי אליהו, פרק כו). כיוצא בזה מצינו בילקוט שמעוני (במדבר, רמז תשן).

20 תכלאל עץ חיים, ירושלים תשכ"ב, ל ע"א.

וכבר ראינו שרכנו אשר מלונל, בעל "ספר המנהגות", מספר על מנהג ישראל ללבוש לבושים מסוימים לכבוד שבת, ובהם הטלית שניתנה לישראל בשבת, שלא יחטאו.²¹

והרי כל בר בי רב יודע שהציצית נוהגת בימי חול ובימי קודש, ולמה המדרש מזהה את מצוות הציצית עם השבת? אלא על כורחנו עלינו לומר שחכמים המליצו ועודדו מקדמת דנא את האדם להתעטף בטלית בשבת יותר מבימי חול, משני טעמים: מפאת כבוד השבת, שכן באופן זה נדמה האדם למלאך ה' צבאות ומשום שהשבייתה בשבת היא בבחינת בטלה העלולה להביא לידי עברה, ויש בהתעטפות בטלית כדי למנוע את האדם מן החטא.

אמנם הרוצה לדחוק יאמר שאין מדובר במקורות אלו בליל שבת אלא ביום שבת, וכן יאמר שר' יהודה בר' אלעאי, שנדמה בערב שבת כמלאך ה' צבאות בזכות הטלית, פשט את עדיו ממנו מיד עם שקיעת השמש בערב שבת, דווקא ברגעים ששבת המלך באה?! אתמהה.

לו יצויר שהיה מקור הלכתי האוסר להתעטף בטלית בלילה, הרי שמצווה ליישב, ואפילו בדוחק, כי מי יעיז לזלזל באיסורים. וכך אמנם הרי"ד לשיטתו, אם ידחק בפירושו הסוגיות והמדרשים, עדיין הדבר מובן. אך מי שאינו סובר כמו הרי"ד, ואוסר ציצית בכל לילה אך מתירה בליל יום הכיפורים, וכן סובר שטלית קטנה היא מצוות ציצית, ובכל זאת היא מותרת בלילה, ברור ששיטה זו אין לה יסוד בתלמוד.

ומה שהמשיב טוען, שאיסורו ברור בזוהר, כבר הוכחנו שמה שלמשיב ברור, לא ברור להרבה מן המקובלים. אדרבה, כבר מצאנו חכמי הלכה מקובלים שצידדו בצדק לפרש את הזוהר באופן שלא להרבות מחלוקת בינו ובין התלמוד.

זאת ועוד. היעלה על הדעת שהתלמוד מספר על התעטפות בטלית בערב שבת לכבוד שבת, והמדרשים ממליצים להתעטף בטלית בשבת, מבלי להזהיר אותנו מפני המכשול של לבישת טלית בליל שבת, אם היה איסור בדבר. הרי על פי המלצתם, הם מסייעים בידינו לקיים מצווה, אך גם מקרבים אותנו לאפשרות לעבור עברה. וכיצד לא סייגו הם, ולא הפוסקים, את דבריהם, ולא אמרו שהתעטפות בטלית היא רק בערב שבת ובשבת, אך לא בליל שבת?!
 שבת ובשבת, אך לא בליל שבת?!

משום כך, הרוצה לומר שיש איסור להתעטף בליל שבת, עליו הראיה, ואנו אין לנו אלא פשוטו של תלמוד והלכת הפוסקים, אשר לא זו בלבד שמתירים להתעטף ציצית בליל שבת, אלא רואים בזה מצוות כבוד שבת.

21 וראה עור ר"מ כשר, תורה שלמה, כך כט, פרשת שלח, אותיות רד-רו.

ג. חכמי תימן על מנהג יהודי תימן

חכמי תימן התעוררו לדון במנהגם, רק אחר שעלו לארץ-ישראל, וצאן מרעיתם החלו שלא להתעטף בטלית בערב שבת, כפי שנוהגים הספרדים והאשכנזים. ראשון הלוחמים להישרדותו של מנהג יהודי תימן היה הרב אברהם נדאף ז"ל, שעלה לארץ בשנת תרנ"א, והיה הראשון שנפגש בתופעה של נטישת המנהג. את דבריו אנו מוצאים בהערותיו לסידור עץ חיים, שקראן בשם "ענף החיים". בסדר הנהגת ערב שבת, הוא מתאר בהערצה את מנהגם של משכילי עם, חסידים יראי ה', "להיות גם מעוטפים בטלית לבן כל זמן הסעודה, ויושבין באימה ויראה כמלאכי אלהים" (יא ע"ב - יב ע"א, ס"ק ח), וקודם לכן הוא יוצא נגד המפקקים במנהג יהודי תימן, המקפידים שלא ליכנס לבית הכנסת לשחרית מנחה וערבית בלי עטיפת טלית, תוך שהם מסתמכים על בני שאר הקהילות המתעטפים בטלית רק בשחרית (יא ע"א - יא ע"ב, ס"ק ה). כתוצאה מכך, נמשכו למנהגם של אלה מקצת מן ההמונים, אשר טחו עיניהם מראות דברי חז"ל המאירים ומזהירים, ואף היו מי שלעגו על מנהג אבותינו הראשונים, ואחרים אף ראו בדבר איסור, "כפי מה ששמעו מפי הקבלה, אף כי לא ידעו קוץ ממנה". ואף שהרב אברהם נדאף היה ידוע בדבקותו באדיקות בקבלה, הוא דוחה את ההסתמכות על הקבלה בעניין זה. וזה לשונו:

- א. דכל מקום שהקבלה חולקת על הפסק - הלך אחר הפסק, וכ"ש במקום שיש מנהג פשוט". וכאן הרמב"ם והרא"ש מתירים.
- ב. זהו "מנהג חסידים ואנשי מעשה מימות התנאים ע"ה וכל הספרים מאירים ומזהירים, שלא להקביל פני שבת אלא בכבוד גדול ואימה ויראה ועטיפת ט"ג [=טלית גדולה].

הוא דוחה טענת המפקקים במנהג זה ואומרים מדוע לא נזכר בשולחן ערוך:

דלרוב פשיטות ד"ז [=דבר זה] לא הוכרח להזכירם בש"ע... אך עכ"פ מודה הוא ז"ל דצריך להיזהר בזה, בפרט מי שנוהגים כן, דצריך כל אחד לאחוז מנהגו, זולתי אם יהיה יחיד לבדו בין צבור שלא נהגו כן.

אחריו יצא להגן על המנהג הרב שלום יצחק הלוי ז"ל (שו"ת דברי חכמים, ירושלים תשל"ב, אורח חיים, סימן סג). לדעתו, הרמב"ם והרא"ש מתירים להתעטף בטלית בלילה. ואף מי שאומר שאסור להתעטף בטלית בלילה, האיסור חל רק על מי שקיבלוהו, ואין צורך לשנות מנהג קדום מחמתו.

אפילו הר"י קארו לא התכוון שיאסרו דבר המותר למי שיש להם מנהג אבות, ולא שיתירו דבר האסור למי שיש להם מנהג אבות. הדין מסייע למנהג יהודי תימן וגם מעשה רב, באשר חכמי התלמוד נהגו להתעטף בטלית בערב שבת. והוא מסיים בקביעתו שאסור לשנות את המנהגים.

גם זקן רבני תימן בימינו, הרב חיים כסאר ז"ל, נשאל, והשיב בקצרה כדרכו שאין לשנות את המנהג. בספרו "החיים והשלום", הוא קובע שבני העדה שעדיין מתעטפים בטלית גדולה גם במנחה וערבית, אינם צריכים לחשוש מפני יוהרא (ירושלים תשמ"ב, אורח חיים, סימן ב), ושם התייחס למנהג עטיפת הטלית בליל שבת, וקבע שזהו מנהג ולא חובה, וחזר על הוראתו שמי שמתעטף בטלית בליל שבת אינו צריך לחוש ליוהרא (שם סימן מז).

על מנהג תימן, יצא להגן בתוקף הרב שלמה קורח, בספרו "עריכת השלחן" (בני-ברק התש"ס, חלק ב, עמ' י).²² הוא מתקומם על הביטוי המצוי בתשובת "בית דוד", "שהמתירים לא ראו אור". לדבריו:

א. "אילו ידע כי כל קהילותינו נוהגין כן, הוא לא היה מעזו לכתוב כי המתירים לא הלכו אור".

ב. לא נכון שההיתר לא נמצא בפוסקים, שראש המתירים הוא הרמב"ם, ומקורו ממעשיהם של תנאים.

ג. אשר לחשש שהתעטפות בטלית בלילה מעוררת הדינים, הרי דווקא בליל יום הכיפורים היה להם לחוש, כיוון שספרי המתים והחיים נפתחים, ובדיוק באותו הלילה כולם נוהגים להתעטף בטלית.

אך ראה זה פלא. אם עד כה ראינו שכל חכמי תימן היו מאוחדים בהגנה על מנהגם, אנו מוצאים שיש גם מי שמהרהר עליהם. הרב יצחק רצאבי, בספרו "בארות יצחק", על "פסקי מהרי"ץ" (בני-ברק, התש"ס, אורח חיים, חלק א, עמ' כד-כו),²³ חושש שמא התכוון מהרי"ץ בהעתיקו את תמצית תשובת "בית דוד" מספר "אשל אברהם", בספרו "פעולת צדיק", לחוש ולאסור את העטיפה בטלית בלילה.²⁴ הרב רצאבי מודע לזרות שיש בסברתו, שהרי בתימן גנאי הוא לאדם להיכנס לבית הכנסת לכל תפילה שהיא בלא טלית, וכי אם מהרי"ץ חש לכך, לא ייתכן שלא היו מי שהיו נוהגים כמותו, חרף הספקות הגדולים שיש לו בקיום החשש שמא מהרי"ץ סבר לבטל את המנהג, בכל זאת הוא מהרהר בקול שיתכן שבארץ היה מהרי"ץ מסכים לשנות את המנהג לפי מנהג הרוב.

22 זוהי מהדורה קמא. וראה במהדורה חדשה ומורחבת של עריכת שלחן, ילקוט חיים, חלק ג, שבת א, סימן רסז, סעיף ו, ושם בהערה.

23 דברים אלו כתבנו בשעתו, לפני שהוציא הר"י רצאבי את ספריו האחרים, אך בשו"ת עולת יצחק, חלק א, סימן נב, שולחן ערוך המקוצר, חלק ב, סימן נח, נראה שחזר בו מגישה זו, בחינת "הדר הוא לכל חסידיו".

24 ואף שהרב "שושנת המלך" על "שתילי זתים", שם סימן יח, והרב תורת חכם, שם, בהלכות ציצית, ראו להביא את דברי מהרי"ץ ב"פעולת צדיק" בקצרה, ולא העירו על המנהג, אין זו ראייה מוכחת על המנהג בתימן, כי אין זו מטרת חיבורם, כי אם בראש ובראשונה לסכם את תשובות מהרי"ץ, כידוע, כפי שהעידו בהקדמותיהם.

והדברים תמוהים ביותר:

א. הרב רצאבי עצמו, בהקדמתו ל"אגדתא דפסחא" שהוציא בשנת תשל"ז, דחה בהקדמתו את שיטת הרב עובדיה יוסף, המחייב את כל בני העדות לנהוג כמרן מכוח תשובת "אבקת רוכל", סימן ריב, ולפיה קמא קמא בטיל, ומביא ראיות נכונות לכך. וכי מה ראה שמנהג קדום של יהודי תימן, שיסודו בהררי קודש, בתלמוד ובפוסקים, יתבטל מחמת מנהגי שאר העדות? האמנם חזר בו משיטתו והוא סבור שיהודי תימן צריכים לפסוק בארץ-ישראל לפי מרן בשולחן ערוך?²⁵

ב. מהרי"ץ, בפירושו "עץ חיים", בעניין ליל שבת, לא זכר התעטפות בציצית. לעומת זאת, בעניין ערב יום הכיפורים, כתב בסידורו:

יתעטף בציצית עם חשכה שלא לברך עליו. ואם מתעטף בו מבעוד יום אין לברך עליו [חמדת ימים קנב ע"א]. ועיין בתשובת הר"י ג'קאטילא ובתשובת הרדב"ז סי' רמ"ו, ואנן פשיטא לן דאם לובשו מבעוד יום מברך עליו דאכתי זמן חיוב הוא. וכן נראה דעת כל הפוסקים והמקובלים. וכן כתב בה"ט חדש סי' הרי"ט. שכן המנהג פשוט ושכן כתב האר"י ז"ל. ובתשובתי הארכתי בזה. ע"ש.

לכאורה, ניתן ללמוד ממה שלא הזכיר התעטפות בציצית בליל שבת, אך הזכיר התעטפות בציצית בליל יום הכיפורים, שאכן מהרי"ץ אימץ לו את עמדת המקובלים שאסרו להתעטף בציצית בליל שבת, אך התירו זאת בליל יום הכיפורים. אך לא מסתבר שזו שיטת מהרי"ץ, שכן דבר ברור הוא שהמנהג בתימן הוא: כל התפילות, אפילו בחול, מתפללים כשהם עטופים בטלית. וכבר ראינו מעין זה דבריו של רבו וחבירו של מהרי"ץ ובר הפלוגתא שלו, הר"ד משרקי. ואם משראה מהרי"ץ את תשובת ר"י ג'קאטילא

25 וראה עוד בזה להר"י קאפח, בביאורו על הלכות שביעת יום טוב, פרק ח, הלכה כ, אומר על דברי הרמב"ם שם, ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין, לא יעשה ביישוב מפני המחלוקת, אבל עושה הוא במדבר. וההולך ממקום שאין עושין למקום שעושין, לא יעשה. נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם. ואף על פי כן לא יתראה בהם שהוא בטל מפני האיסור. לעולם אל ישנה אדם מפני המחלוקת. וכן מי שדעתו לחזור למקומו נוהג כאנשי מקומו בין להקל בין להחמיר, והוא שלא יתראה בפני אנשי המקום שהוא בו מפני המחלוקת. ושם ביאר הר"י קאפח אות מג, וזה לשונו: "זה כתב רבינו כלל לכל המנהגים שבעולם, שלעולם הפרט חייב לנהוג כמו הכלל, כלומר כמקום שהלך אליו. במה דברים אמורים? בשדעתו להשתקע שם. במה דברים אמורים? במנהגי עיר מסוימת המיוחדים להם. אבל עדה שמנהגותיה מבוססים על יסודות איתנים אשר במעבה מסורת ישראל יסודם, חייבים לנהוג במנהגי אבותיהם בכל מקום שהם. ובפרט בארץ ישראל אשר בימינו כל השבטים מעורבים, ולא נתחלקה לשבטים קרינא בה, שאין לשום כת לטעון מנהג ארץ ישראל ולא מנהג ירושלים, כי אר"י וירושלים אחת היא לכל אחד מישראל כמו לכל טוען אחרת, וכבר כתב הרא"ה קוק זצ"ל בספרו אורח משפט סי' יז 'שכל אחד מהעדות מחוייב הוא לקיים אל תטוש תורת אמך, כמו שהדבר נהוג ועומד בעניני איסור והיתר ועניני חיי משפחה בין לקולא בין לחומרא, וחלילה לפרוץ בה פרצות, כי קבלת אבות היא קיומה של תורתנו הקדושה' ". וראה עוד בעניין "לא תתגודדו", בביאורו להלכות עבודה זרה, פרק יב, אות לד.

והאריך להתפלפל בה (כעדותו לעיל, אלא שלצערנו אריכות דבריו לא הגיעה לידינו, ורק תשובה קטועה שרדה לנו), ולבסוף הסיק כר"י ג'אקטילה, היה עליו לכתוב זאת ב"עץ חיים" במפורש כדי לבטל את המנהג הפשוט בתימן, שלא עלה בקנה אחד עם המקובלים, ולא לעבור על הדבר בשתיקה. גם אם נאמר שבסידור "עץ חיים" בעניין ליל שבת עדיין לא ראה את תשובת ר"י ג'אקטילה (דבר שאינו מסתבר, שכן בנפילת אפיים הוא מזכיר את ספר "אגודת אזור", ושם ראה מהרי"ץ את תשובת ר"י ג'אקטילה), הרי לפחות בעניין ליל יום הכיפורים, שכבר התייחס במפורש לתשובת ר"י ג'אקטילה, מדוע לא מצא לנכון להעיר דבר על מנהג תימן, ורק הסתפק בציון הכרעתו שיש לברך על הציצית אם מתעטף בה מבעוד יום בערב יום הכיפורים?!

ואעיר בדרך אגב. יש לשים לב שבהכרעתו זאת כתב "אנן פשיטא לן", בלשון רבים, דבר המרמז אולי על מנהג יהודי תימן, המתעטפים בברכה במנחה ונשארים עטופים בטלית עד אחרי תפילת ערבית.

לכן נראה לנו כסברה המתקבלת יותר על הדעת בשיטת מהרי"ץ, שהתשובה בעניין ההתעטפות בטלית בליל שבת בשו"ת "פעולת צדיק" נכתבה לפני "עץ חיים", ושם האריך לדחותה, אלא ששרדה תשובה קטועה. בליל שבת לא זכר התעטפות בציצית, משום שהמנהג הפשוט בתימן שאפילו בימי חול מתעטפים בברכה במנחה, ונשארים עטופים גם בערבית. ולפי עדות ר' אברהם נדאף, בליל שבת היו יוצאים עטופים בטלית, והולכים לביתם, והיו צדיקים וחסידים שהיו מקדשים כשהם עטופים עדיין בטלית. אך בערב יום הכיפורים, כשכבר התפללו מנחה לפני הסעודה המפסקת, והיו שבים לבית הכנסת לתפילת ערבית, מצא לנכון מהרי"ץ להתייחס לעניין ההתעטפות בציצית בגלל עניין הברכה. והוא דוחה שיטת מקובלים, כמו "חמדת ימים" (שמהרי"ץ מעריכו מאוד ומושפע ממנו), הסוברים שאין לברך אפילו מבעוד יום, ואילו ב"חמדת ימים" הוא מתקיף בחריפות את מי שמברך על הציצית בערב יום הכיפורים אפילו מבעוד יום, ועם זה מהרי"ץ לא נרתע לדחותו, בין היתר מחמת המנהג, וכן ר"י ג'אקטילה (אמנם כבר ראינו שר"י ג'אקטילה נשאל על לילי שבתות וימים טובים וליל יום הכיפורים, אך בתשובתו לא זכר את ליל יום הכיפורים), וזאת מכמה טעמים: מכוח מנהג "אנן פשיטא לן". מכוח הכרעת ההלכה, שכן פשוט לו שכן היא ההלכה, וכי גם מקובלים וגם פוסקים סוברין כן. לפי גישתו זאת בעניין הברכה על התעטפות בציצית בערב יום הכיפורים מבעוד יום ולפי אותם נימוקים, אין כל סיבה שלא לשער שמהרי"ץ דחה את תשובת ר"י ג'אקטילה בספרו "פעולת צדיק".

לאור האמור לעיל ולאור העובדה שגם הרב רצאבי מתלבט ויש לו ספיקות רבים אם אכן מהרי"ץ סבר כדעת המקובלים שלא להתעטף בטלית בלילה, יש מקום לתמוה עליו, כיצד הוא מעלה על דעתו מספק ספק בדעת מהרי"ץ שאולי התכוון לבטל מנהג פשוט אצל יהודי תימן? האין כלל רווח בהלכה, תפוס את הוודאי והנח את הספק, וכל שכן צל צלו של ספק?!

ג. תימה אם הרב רצאבי כתב את הדברים בהשפעת השיטה הקבלית המיוחסת לאר"י, הרי לא נעלמו ממנו דברי ר' אברהם נדאף, שפוסקים רבים פוסקים כמותו כל אימת שיש סתירה בין הקבלה לבין ההלכה או למנהג פשוט. ואיך לא שת לבו לדברי ר' חיים אלעזר ממונקטש, אף על פי שהפנה לעיין בדבריו, שיצא להגן על מנהגו ולא חש להצביע על הסתירה ב"ספר הכוונות" להאר"י, וניסיונו הנועז ליישב את הסתירה באופן שהוא מיישב את "ספר הכוונות" עם מנהג מקומו וגם עם מה שעולה מן התלמוד והפוסקים. כמו כן הראינו גישה דומה לר"י אבן צור מצפון אפריקה, והראינו שהרדב"ז אינו אומר שאסור על פי חכמת האמת.

הרב רצאבי סבור שר' אברהם נדאף דחה את שיטת המקובלים רק בגלל עמדתה הנוגדת של ההלכה. ולא כן. הר' אברהם נדאף הטיל ספק בעמדת המקובלים בעניין זה, אם אמנם היא עמדת הקבלה, וכתב: "כפי מה ששמעו מפי הקבלה, אף כי לא ידעו קוץ ממנה".

סיכום

ראינו שמנהג יהודי תימן להתעטף בטלית בכל תפילה, לרבות בתפילת ערבית, ובפרט בליל שבת, יסודו בהררי קודש. הוא מטפח במי שנוהג בו תחושת קודש כל אימת שהוא עומד בפני רבו, ומכל שכן כשהוא יוצא לקראת שבת המלך. זהו מנהג ותיקין של כבוד שבת שנהגו בו חכמי המשנה והתלמוד, ואפשר שכל בית ישראל נהגו כן בעבר, ורק במרוצת הדורות, בגלל גורמים שונים, הלך מנהג זה ונעלם, ושרד בקהילה זו או אחרת בזמן מן הזמנים, ויותר מכול, שרד במשך כל הדורות אצל יהודי תימן, ששמרו על מנהגים עתיקי יומין, שרק הם שימרו אותם, כגון תרגום קריאת התורה וההפטרה ושהעולה לתורה הוא הקורא.

בימינו מנהג זה הולך ומתרופף גם אצל יהודי תימן. ראינו כיצד חכמי תימן קוראים לשמור על מנהג יפה זה. למרות זאת, דומה שבנסיבות שנוצרו, שחלק מתעטפים בטלית בליל שבת וחלק אינם מתעטפים בטלית, וגם בני עדות אחרות אינם מתעטפים, יש מקום לדון בכובד ראש בטענות הנשמעות, שיש חשש ליוהרא למי שמתעטף בטלית בליל שבת, ושיש חשש לאיסור "לא תתגודדו".

שאלה זו היא נכבדה, אך כללית ועקרונית לכל מנהגי העדות במציאות של קיבוץ גלויות, יש מקום לייחד לה דיון מעמיק ומקיף בפני עצמו. לעת עתה נסתפק רק בהערה קצרה שיש לה השפעה על המנהג להתעטף בטלית בליל שבת.

אמנם יש מקום לדון כששינו הרוב ממנהגם והמיעוט משמרים מנהגי אבותם כפי שהדין מחייבם, אם ככהאי גוונא יש חשש ליוהרא, שהרי לא חידשו מלבם מנהג חסידות, ולא נהגו במנהג יחידים אלא במנהג שאבותיהם, קטנים כגדולים, הדיוטות

כחסידיים, נהגו בו. או שמא החשש ליוהרא הוא לפי מקומו ושעתו, כשהרוב חש שהמיעוט נוהג ברמות רוחא.

גם עניין "לא תתגודדו" הוא רק לבני העדה בינם לבין עצמם, שכן בין העדות הרי אנו היום כשני בתי דין בעיר אחת, ויש אומרים כשני בתי דין בשתי ערים, לגבי חילופי המנהגים שבינינו. יש לדון, אם איסור "לא תתגודדו" הוא בדין תורה, בדין סופרים, במנהג במילי דחסידות ועוד.

ברור מעל לכל ספק שכל בית כנסת שהמתפללים בו ירצו כולם לשוב ולקיים את מנהג אבותיהם, שוב אין עוד חששות אלו, ויבורכו על כך. לכן, לא נותר לנו אלא לסיים במאמר הכתוב: "שמע בני מוסר אביך, ואל תטוש תורת אמך" (משלי א, ח), ומאמר הכתוב: "אל תבוש כי זקנה אמך" (שם כג, כב).